

Herbert Hiebsch: hudebník, spisovatel, Brucknerův ctitel, sudetský Němec a jeho osud mezi Čechy

Jitka Bajgarová

1 Úvod a zdroje

Jméno Herberta Hiebsche zná dnes málokdo. V nečetné lexikografické literatuře je citován jako autor snad jediného románu s brucknerovskou tematikou, dále jako hudební organizátor a dirigent, zejména v souvislosti s prosazováním díla Antona Brucknera, ale také s protektorátními hudebními festivaly. Jeho osud je v mnohém příznačným příběhem vzdělaného sudetoněmeckého hudebníka, jehož jistě upřímná a hluboká láska k vlasti, zbavená však jakéhokoli nadhledu a úcty k jiným národnostem, přivedla postupně do řad německých nacistů, poté na bojiště druhé světové války a nakonec do vyhnanství v Německu jako miliony dalších německých obyvatel střední a východní Evropy.

V následujícím výkladu vycházíme z několika málo existujících slovníkových hesel,¹ z vlastního pramenného výzkumu ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích a Státním okresním archivu v Litoměřicích se sídlem v Lovosicích (dokumenty o studiu na litoměřickém státním gymnáziu), z dochovaných matričních záznamů na městských a místních úřadech v Roudnici nad Labem, Polepech a Tisí u Ústí nad Labem, z publikovaných Hiebschových článků a obecnější sekundární literatury. Podrobněji se budeme věnovat i jeho románu či spíše novele *Das göttliche Finale. Ein Buch vom Erleben Bruckners* z roku 1931.² V jednotlivých fázích výkladu se občas, ovšem kriticky obrátíme k vlastním Hiebschovým strojepisným vzpomínkám datovaným do období po mnichovské dohodě z roku

¹ Barbara Boisits, „Hiebsch, Familie“, in *Oesterreichisches Musiklexikon online* (https://www.musiklexikon.ac.at/ml/musik_H/Hiebsch_Familie.xml), 27. 3. 2019; zmínky in *Lexikon zur deutschen Musikkultur. Böhmen, Mähren, Sudetenschlesien*, 2 sv., eds. Widmar Hader, Klaus-Peter Koch, Torsten Fuchs (München: Langen Müller, 2000), 611, 614; *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950*, sv. 2 (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1959), 313; https://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_H/Hiebsch_Herbert_1905_1948.xml, 27. 3. 2019; https://de.wikipedia.org/wiki/Herbert_Hiebsch, 27. 3. 2019.

² Někdy bývá nepřesně označován podtitulem *Ein Brucknerroman*. Vydalo nakladatelství Amalthea-Verlag, Zürich – Leipzig – Wien 1931.

1938, které nesou název *Herbert Hiebsch – Deutsches Schicksal unter Tschechen. Ein Lebensbericht*. Tento spis, uchovávaný v Krajské vědecké knihovně v Liberci,³ je mimořádně pozoruhodným dokladem autorova myšlenkového vývoje, jímž prošel od dětství a jenž snad měl sloužit (aniž by došlo k jeho publikaci) veřejné či úřední prezentaci jeho nacionálně socialistického smýšlení, pokud by snad chtěl někdo o jeho hluboké pravosti pochybovat. Jinak si lze těžko vysvětlit, proč hudebník, spisovatel a funkcionář v pouhých 33 letech měl potřebu psát své paměti, které navíc jsou pamětmi jen zčásti (bez přesných údajů), daleko více připomínají osobní kulturně politický manifest. Z názvu jeho vzpomínek jsme si vypůjčili i sousloví v titulu této studie „osud mezi Čechy“. Významným zdrojem poznání k Hiebschově činnosti v období okupace je nejnověji i monografie Volkra Mohna *Nacistická kulturní politika v protektorátu* (česky 2018, německy 2014),⁴ jakož i několik záznamů z německého Spolkového archivu ve složkách osobností SS.

2 Hiebschovi předci a jeho zakotvení v Sudetech, dětství ve Vrbici

Kdo byl tedy – podle svého původu – Herbert Hiebsch? Narodil se 13. června 1905 ve vesnici Vrbice (něm. Wrbitz, též chybně Werbitz, Werbiz, Wobitz) na Litoměřicku a pokřtěn byl o pět dní později (18. 6. 1905) jako Herbert Karl.⁵ Byl synem tamějšího hudbymilovného řídícího učitele německé národnosti Karla Hiebsche (*15. 10. 1873 Tisá/Tissa) a jeho ženy Franzisky, roz. Schuhové (*25. 10. 1886 Strážiště/Straschnitz). Karl Hiebsch pocházel z rodiny obchodníka Franze Hiebsche z Tisé u Ústí nad Labem, k obchodnímu stavu patřila i rodina jeho ženy (Herbertovy babičky) Antonie, roz. Löblové ze Sněžníku (něm. Schneeberg) na Děčínsku. Sňatek Herbertova otce a matky se konal 20. srpna 1904 v katolickém farním kostele ve Strážišti, dnes součásti obce Drahobuz (něm. Drahobus) u Úštěku. Herbertova matka Franziska byla dcerou řídícího učitele, její otec Josef Schuh působil ve Strážišti, odkud pocházela i jeho žena (Herbertova druhá babička) Franziska, roz. Jakobová.⁶ Zde Josef Schuh kromě své pedagogické činnosti působil též jako sbormistr a učitel hudby.

Ves Vrbice byla na přelomu 19. a 20. století převážně německá, při sčítání lidu v roce 1900 se podle údajů Ottova slovníku naučného k německé dorozumivací

³ Sign. B 15398, trezor. Za zpřístupnění děkuji vedoucí hudební knihovny PhDr. Janě Petrydesové a vedoucímu bibliografického oddělení Václavu Kříčkovi.

⁴ Volker Mohn, *Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany*, přel. Petr Dvořáček (Praha: Prostor, 2018); orig. *NS-Kulturpolitik im Protektorat Böhmen und Mähren. Konzepte, Praktiken, Reaktionen* (Essen: Klartext, 2014).

⁵ Záznam v matrice narozených k roku 1905, uložené na Městském úřadě v Roudnici nad Labem.

⁶ Údaje z matriky narozených k roku 1886, uložené na Místním úřadě v Polepech, okr. Litoměřice.

řeči hlásilo 433 osob, k české pouze 14,7 podle dobových tvrzení však byla Čechů téměř polovina.⁸ Národnostní poměry v rodné obci, kdy rolníci byli okřikováni, aby na veřejných místech spolu nehovořili česky, opovržení vůči českým „cizákům“ z vnitrozemí, rivalita až nepřátelství (podle Hiebsche) se sousední, převážně českou vsí Vetlou, v jejímž farním kostele a na hřbitově se museli všichni (nakonec) sejít, v kombinaci s velkoněmeckou výchovou ze strany Herbertova otce, stoupence Georga von Schönerera a místní autority ve funkci řídícího učitele, to vše formovalo charakter budoucího právníka, hudebníka a politického funkcionáře, jak sám ve svých vzpomínkách přiznává.

Co se týče Herbertova vzdělání, zásadní vliv zde měla rodinná hudební tradice, a to jak ze strany Hiebschů, tak ze strany Schuhů. Herbertův prastrýc a strýc jeho otce Josef Hiebsch byl hudební teoretik, houslista a pedagog (7. 10. 1854 Tisá u Ústí nad Labem – 7. 5. 1897 Karlovy Vary), známý především ve Vídni. Hudebně se nejprve vzdělával jako *Sängerknabe* v královské kapele v Drážďanech (1864–1868) a na učitelském ústavu v Litoměřicích (1868–1872), až později u Jakoba Donta ve Vídni studoval hru na housle. Poté působil jako učitel nejprve na obecných školách, později na vídeňském učitelském ústavu (od 1882). Je rovněž autorem několika hudebně teoretických prací a učebnic hry na housle, zpěvu, harmonie ad.⁹ Z poznámky v matrice narozených v Tisé z roku 1873 vyplývá, že jeho cestu do drážďanské královské kapely zopakoval o cca 20 let později, v roce 1885, i jeho synovec Karl Hiebsch.¹⁰ Je možné, ba pravděpodobné, že svého strýce následoval i ve studiu na litoměřickém učitelském ústavu, nelze to však ověřit.¹¹ Rodinná hudební tradice patrně vedla i hlouběji do minulosti, neboť Herbert Hiebsch ve vzpomínkách udává, že blíže nejmenovaný prapředek, který měl přijít do Čech z Porýní koncem 18. století, byl rovněž hudebník (a zároveň

⁷ *Ottův slovník naučný* 26 (Praha: J. Otto, 1907), 1016.

⁸ Vrbice, podobně jako mnoho dalších obcí v severních Čechách, se vylidnila v důsledku katastrof třicetileté války (údajně byla vypálena) a postupně byla osidlována katolickými rolníky z německých zemí. Nesporně ji významně ovlivnila i skutečnost, že v letech 1623–1773 byla majetkem jezuitského řádu. Srov. <http://www.vrbice.net/vrbice/os-5181/p1=3745> (27. 3. 2019), scan z knihy *Region Venkov* (bez bližších údajů). Dnešní Vrbice je spolu s obcemi Vetlů a Mastiřovic součástí spojené obce Vrbice u Roudnice nad Labem.

⁹ Barbara Boisits, „Hiebsch, Familie“, in *Oesterreichisches Musiklexikon online*, viz pozn. 1.

¹⁰ „*Taufschein geboren 26. Mai 1885 Nr. 153 beuf. Aufnahme in das dresdner Königl. Sängereinstitut*“. Online přístupná matrika na adrese <http://vademecum.soalitomereice.cz/vademecum/permalink?id=09ddd7cea03b9b8d:30bdd2c7:1201ea2ef5b:-77ad&scan=159#scan159> (27. 3. 2019), rok 1873, fol. 153.

¹¹ Fond je uložen ve Státním okresním archivu Litoměřice se sídlem v Lovosicích pod názvem Ústav pro vzdělání učitelů (německý), Litoměřice. Podle sdělení vedoucí archivu Dr. Ilony Kotyzové se však dochoval pouhý zlomek, v podstatě se jedná o knihu absolventů z let 1909–1934 (Briefbuch der Abiturienten der k. k. deutschen Lehrerbildungs-Anstalt in Leitmeritz 1905–1909), doplněnou několika dalšími drobnostmi. Fond byl patrně neznámo kdy zlikvidován.

mistr pláteník). Podobně inspirativní byl však hudební vliv i z matčiny strany, z rodiny Schuhů. Matčin otec a Herbertův dědeček Josef Schuh byl nejstarším synem známého hudebníka, kapelníka a majitele hudební školy v Litoměřicích Josefa Schuha staršího. Tento Josef Schuh starší (12. 3. 1834 Verneřice, okr. Děčín – 2. 1. 1896 Litoměřice) pocházel z tkalcovské rodiny, jeho otec řídil ostrostřeleckou kapelu. V mládí se údajně naučil hrát na všechny smyčcové, dřevěné i žestové dechové nástroje, řídil postupně různá orchestrální tělesa a ansámblы, aranžoval skladby pro rozmanitá obsazení a spolupracoval i s divadelní společností bratří Feichtingerových, působící mj. v Litoměřicích. V roce 1874 založil v tomto městě první hudební školu pro smyčcové a dechové nástroje. Jeho orchestr i škola prosluly v celém kraji. Od roku 1862/63 byl též členem spolku Leitmeritzer Musikverein. Je možné, že právě z této doby pochází rčení „Leitmeritz – guter Musikanten Sitz“. Jeho mladší syn Karl Schuh, Herbertův prastrýc (9. 11. 1866 Litoměřice – 21. 6. 1902 patrně Praha), absolvoval hru na housle na pražské konzervatoři u Antonína Bennewitze a působil pak v orchestru drážďanské dvorní opery a Zemského divadla v Praze (koncertní mistr). Je mj. autorem baletu *Die Rekruten* (uveden několikrát v Novém německém divadle s operou *Die Regimentstochter* Gaetana Donizettiho).¹² Herbert Hiebsch měl tedy na co navazovat.

Ve svém rodišti, tj. u svého otce, navštěvoval malý Herbert obecnou školu. Zde strávil i první roky světové války, do níž posléze musel narukovat i jeho otec – nejprve pouze do Terezína, kde mimo jiné krátce střežil odsouzeného Gavrila Principa, později do Krakova. Z tohoto důvodu se děti s matkou na čas přestěhovaly do Strážiště k prarodičům, kde Herberta při dlouhodobém onemocnění¹³ vyučoval právě dědeček Schuh, aby mohl v roce 1917 nastoupit rovnou do druhého ročníku litoměřického gymnázia.

¹² Adalbert Gattermann, „60 Jahre Musik in Leitmeritz“, *Leitmeritzer Zeitung* 1930, zvl. příloha, nestr.; dále (patrně též autor) „Leitmeritzer Musikerbiographien“, *Leitmeritzer Zeitung* z 27. 8. 1941. Dále *Geschichte des Leitmeritzer Musikvereines. Zur Feier des 50. jähr. Bestehens* (Leitmeritz: Leitmeritzer Musikverein, 1908), 158.

¹³ Ve svých vzpomínkách se Hiebsch zmiňuje o operaci levé ruky v dětské nemocnici v Praze. Z pozdějších poznámky ve školních protokolech pražské Německé hudební a dramatické akademie lze soudit, že mu následky této nemoci či úrazu znemožnily věnovat se hlubšímu studiu klavíru.

Litoměřice před rokem 1914 (dobová pohlednice)

3 Gymnaziální studia v Litoměřicích

Litoměřice se staly Hiebschovým novým, a jak sám podotýká, druhým a trvalým domovem. Hiebsch silně prožíval atmosféru starobylého města a biskupského sídla. Studoval již v nové, honosné budově¹⁴ státního gymnázia klasického typu, jehož počátky sahají k letům 1630 (jezuitské gymnázium) a 1549 (vyšší latinská škola). Dochované výroční zprávy z doby Hiebschových studií v letech 1917–1924 dokládají řádné vedení ústavu.¹⁵ Funkci ředitele zastával po celé toto období Franz Häusler, klasický filolog, který do Litoměřic přišel právě ve školním roce 1917/18 z Kraslic. Profesorský sbor byl obsazen fundovanými učiteli, mj. absolventy univerzit v Erlangenu (Dr. Friedrich Giesecke, evangelický farář v Litoměřicích, evangelické náboženství) či Tübingenu (Dr. Abraham Morgenstern, izraelské náboženství). Řada profesorů vyučovala současně na státním učitelském ústavu v Litoměřicích, na městském ústavu pro vzdělávání učitelek, příp. na jiných školách. Z dlouhodobých učitelů Herberta Hiebsche je třeba jmenovat zejména

¹⁴ Nová budova gymnázia v dnešní ulici Na valech byla postavena v roce 1878 a svému účelu sloužila až do roku 1953, kdy sem byla dislokována 1. základní škola.

¹⁵ Tištěné výroční zprávy státního (vyššího, později Německého) gymnázia v Litoměřicích jsou pro dotyčná léta uchovávány v knihovně Státního okresního archivu v Litoměřicích se sídlem v Lovosicích (dále SOKA Litoměřice).

profesory Dr. Johanna Wiblingera (římskokatolické náboženství, filozofická propedeutika, čeština), Rudolfa Muschika (němčina, latina), Dr. Rudolfa Schlägla (čeština), Wenzela Goerla (matematika, zeměpis),¹⁶ Dr. Rudolfa Hiekela (přírodopis), Josefa Beutela (zpěv)¹⁷ či Alexandra Leiseka (kreslení).

Herbert Hiebsch v době svých studií¹⁸

Po složení přijímací zkoušky v roce 1917 nastoupil Herbert, jak výše zmíněno, přímo do 2. ročníku a vedl si, stejně jako ve všech následujících letech, výborně. Patřil k nejlepším studentům (první stupeň hodnocení), kterých byly v jednotlivých ročnících vždy jen jednotky (na rozdíl od druhého stupně ze tří, později čtyř, kam spadala většina), jeho celkový prospěch byl označován jako *vorzüglich*,¹⁹ jeho výkony v jednotlivých předmětech jako *sehr gut*, výjimečně jen *gut*. Zvláště vynikal v humanitních předmětech – náboženství, němčině, latině, dějepisu, později většinou i v řečtině, vzdálené mu však nebyly ani přírodovědné obory (přírodopis, zeměpis) či matematika, velmi dobře zvládal i kreslení a tělocvik. Nepovinně navštěvoval po celou dobu studia výuku zpěvu, ale také podobně nepovinnou (od počátku 20. let povinnou) výuku češtiny, popř. náboženství, když přestalo být

¹⁶ Wenzel Goerl byl od roku 1904/05 též výkonným členem spolku Leitmeritzer Gesang- und Musikverein. Srov. *Geschichte des Leitmeritzer Musikvereines. Zur Feier des 50. Jahr. Bestehens*, 161.

¹⁷ Josef Beutel (13. 6. 1866 Litoměřice – 9. 1. 1927 patrně tamtéž), syn dómského kapelníka Josefa Beutela staršího († 1895). Absolvoval varhanickou školu v Praze a v letech 1891–1926 řídil hudbu v městském kostele Všem svatých v Litoměřicích. Vedle gymnázia působil dlouhodobě i na zdejší učitelském ústavu a dalších školách, byl dále sbormistrem hudebního spolku Leitmeritzer Gesang- und Musikverein (členem od roku 1886/87, in *Geschichte des Leitmeritzer Musikvereines. Zur Feier des 50. Jahr. Bestehens*, 159). Výuku zpěvu na gymnáziu převzal právě v roce 1917/18 po prof. Adalbertu Gattermannovi, významné postavě litoměřického hudebního života. Srov. A. Gattermann, „60 Jahre Musik in Leitmeritz“, též Jitka Bajgarová, „Litoměřice jako hudební centrum severních Čech kolem roku 1900. Česko-německé „stýkání a potýkání““, *Musicologica Brunensia* 48, č. 2 (2013): 3–22.

¹⁸ *Europastunde. Deutscher Rundfunk der Tschechoslowakei*, seš. 42 (1936). Publikoval Eckhardt Jirgens na www.e-jirgens.de, otištěno se svolením autora.

¹⁹ Ve smyslu ke vstupu do dalšího ročníku *vorzüglich geeignet*.

v nové republice povinným předmětem. Z chování měl Hiebsch zpravidla nejvyšší známku, kromě dvou posledních ročníků, kdy dostal dvojku a byl v roce 1923 potrestán čtyřhodinovým vězením (karcerem), údajně za nepovolenou návštěvu maskarního plesu (on sám ve vzpomínkách zmiňuje procházku s dívkou, svou pozdější manželkou), v témže roce na podzim pak za kritiku a drzé chování vůči učiteli, jakož i přestoupení určitého, nám blíže neznámého zákazu (dvouhodinový karcer). Hiebsch však ve vzpomínkách připomíná jiný incident, totiž protest vyšších ročníků gymnázia proti vyvěšení československé vlajky nad tehdy v podstatě výhradně německým gymnáziem, jehož se účastnil patrně jako tercián či kvartán. Studenti nesli tuto skutečnost velmi úkorně, na Hiebschově známce z mravů se však tato skutečnost neodrazila. Hiebsch maturoval po absolvování oktávy 23. června 1924 na výbornou – písemně z němčiny, latiny a řečtiny, ústně z němčiny (Goethův *Faust*), latiny (Livius), vlastivědy (husitské války, zákonodárství) a matematiky.

Z údajů v hlavním a třídním katalogu (Hauptkatalog, Klassenkatalog) gymnázia²⁰ se dozvídáme i další skutečnosti, které korespondují s Hiebschovými vzpomínkami. V prvních dvou letech studia bydlel v podnájmu u vdovy Anny Schandrochové v Křížové ulici č. 5 (poblíž svého gymnázia), poté (1919/20) zřejmě u rodičů, když se otec rozhodl odejít z funkce řídícího učitele ve Vrbici, která se stala „příliš českou“, a požádal o přeložení do Prosmky, vesnice na levém břehu Labe nedaleko Litoměřic.²¹ Další záznamy však dokládají, že od školního roku 1920/21 do konce studia bydlel opět v Litoměřicích, a to u svého dědečka Josefa Schuha, který jako řídící učitel ve výslužbě a zároveň učitel hudby v Orchestrální škole obýval od roku 1920 zřejmě byt v budově této školy v Rudolfově ulici č. 23 (dnešní Jarošově), kde sídlilo koncem 19. století tzv. Johanneum, kolej pro studenty diecézní varhanické školy, poté Orchestrální škola založená v roce 1901 mecenášem Emanuelem Lachmannem a později městská hudební škola (jako LŠU a ZUŠ až do roku 1992).²² Záznamy dále dokládají, že s výjimkou prvního semestru školního roku 1917/18 byl Herbert Hiebsch osvobozen od placení školného, nepobíral však stipendium jako někteří jiní žáci.

²⁰ SOKA Litoměřice, fond Gymnázium, Litoměřice NAD 746, hlavní katalog pro léta 1917–1924 inv. č. 183–189, třídní katalogy pro tatáž léta inv. č. 277–286.

²¹ Rodina bydlela v č. 62. Vesnice dnes již neexistuje, je zde pouze průmyslová zóna přičleněná k Lovosicím.

²² Srov. Jitka Bajgarová, „Lachmannova Orchestrální škola v Litoměřicích a Německá hudební akademie v Praze – dva příklady mecenášství-sponzorství z první poloviny 20. století“, in *Miscellanea z výroční konference České společnosti pro hudební vědu 2008 – Fenomén mecenášství v hudební kultuře. Kabeláč – Ištvan*, ed. Jitka Bajgarová (Praha: Česká společnost pro hudební vědu, o.s. a Etnologický ústav AV ČR, v.v.i. v nakladatelství Agora, 2010), 124–133.

1919 po rozpadu proslulé a do té doby česko-německy vedené pražské konzervatoře, neměla sice zdaleka takové renomé jako zestátněná a od té doby pouze česky vedená Státní konservatoř hudby, nicméně byla hojně navštěvována studenty nejen z převážně německých oblastí nové Československé republiky, ale i ze zahraničí (např. Ruska, Jugoslávie). Protože každoroční státní dotace zdaleka nestačily na financování provozu, podílela se na něm prostřednictvím zakládajícího spolku Verein zur Gründung und Erhaltung der Deutschen Akademie für Musik und darstellende Kunst in Prag (založen 2. 11. 1919) dlouhá řada nejrozličnějších subjektů od zástupců měst přes spolky, banky až po drobné soukromníky. Členství ve spolku se stalo manifestačním vyjádřením podpory německví v ČSR. Zvláště oceňovány byly výsledky oddělení kompozice a dirigování a mistrovských tříd klavíru, houslí a violoncella.²⁴

V době Hiebschova studia vedli ústav rektori Alexander Zemlinsky (1920–1922/23, 1925/26–1926/27), zároveň profesor mistrovské třídy kompozice a dirigování, Conrad Ansoerge (1923/24) – vedoucí mistrovské třídy klavíru, Henri Marteau (1924/25) – vedoucí mistrovské třídy houslové hry, dále a dlouhodobě Fidelio Friedrich Finke (od 1927/28), zároveň profesor mistrovské třídy kompozice a teorie a ředitel akademie.²⁵ Hiebsch studoval podle dosažitelných údajů kompozici (u Fidelia Friedricha Finkeho) a dirigování (patrně u Alexandra Zemlinského a po jeho odchodu z Prahy roku 1927 snad ještě u Hermanna von Schmeidel), dále také hru na klavír (u Franze Langera). Mohl navštěvovat i další předměty, zvláště nauku o harmonii (Emil Bezcený), dějiny umění a kultury (Josef Opitz) a dějiny hudby a estetiku (Erich Steinhard). Torzovitě dochovaný archiv akademie dokládá jeho studium několika záznamy, a to ve výročních zprávách z let 1924/25, 1925/26, 1926/27 (seznamy studentů), jakož i v několika dochovaných zkuškových protokolech: protokoly o přijímací zkoušce ze 14. 6. a 1. 9. 1924 (list 3 a 13), kdy byl přijat nejprve prozatímně, definitivně pak jako řádný student 19. 12. 1924 (list 15, uveden je ročník *II*); dále máme k dispozici protokol o závěrečných zkouškách z klavíru a kompozice z 22.–23. 5. 1925, které

²⁴ Blíže viz Peter Brömse, „Deutsche Akademie für Musik und darstellende Kunst Prag“, in *Lexikon zur deutschen Musikkultur. Böhmen, Mähren, Sudetenschlesien*, sv. 1, sl. 451–457; Torsten Fuchs, „Die Deutsche Akademie für Musik und darstellende Kunst in Prag – Gründung und Strukturwandel im Spiegel neu erschlossener Dokumente“, in *Musik im Protektorat Böhmen und Mähren (1939–1945). Fakten, Hintergründe, Historisches Umfeld*, ed. Andreas Wehrmeyer (München: Ricordi, 2008), 63–87; Jitka Bajgarová, „Leben und Leiden der Deutschen Akademie für Musik und darstellende Kunst in Prag der Zwischenkriegszeit“, in *Musica et artes. Ob osemdesetletnici Primoža Kureta*, eds. Jonatan Vinkler a Jernej Weiss (Koper: Založba Univerze na Primorskem ad., 2015), 191–201.

²⁵ Do té doby byla funkce rektora a ředitele oddělena, funkci ředitele zastával před ním jeho strýc, profesor klavíru a komorní hry Romeo Finke (1919/20–1926/27), který vyučoval již na česko-německé konzervatoři před rokem 1918.

úspěšně složil (list 20, nepochopitelně uveden ročník *I*). Poslední dochovaný protokol o závěrečné zkoušce z kompozice je datován 1.–2. 6. 1927, kde je Hiebsch uveden jako student 3. ročníku. Samostatný list nacházející se v blízkosti roku 1925 v poznámce naznačuje, že Hiebschovi bylo na základě lékařského posudku doporučeno, aby se věnoval studiu dirigování (patrně místo klavíru), a to zřejmě kvůli kloubním problémům (snad zápěstí).²⁶ Na veřejných ani interních koncertech akademie, jejichž programy byly publikovány jako součást výročních zpráv, se Hiebsch nepodílel, zřejmě byl dost vytížen studiem práv. Mezi jeho spolužáky vynikli v těchto letech zejména klavíristka a skladatelka Friederike Schwarz, houslisté Karl Kalliwoða, Hans Frank či Margarete Hönel, klavíristé Rudolf Maria Mandée, Emil Kade či Rosa Wallerstein, varhaník a klavírista Rudolf Zartner, hornista Josef Sklenička, klarinetisté Ignaz Glassl či Walter Fürst, pěvkyně Barbara Reitzner či Else Kment, violoncellista Franz Schaffranke, když jmenujeme jen některé z těch, kteří se často objevují na programech akademických koncertů v prvních třech letech Hiebschova studia.

V soupisech studentů následujících výročních zpráv Hiebschovo jméno chybí. Najdeme je až v seznamu studentů a také absolventů (v oboru kompozice) ve studijním roce 1933/34, kdy je uvedeno již s titulem Dr. Lze tedy předpokládat, že na akademii řádně studoval pouze první tři roky 1924/25–1926/1927 a dále snad pokračoval soukromě nebo v individuálním plánu, pokud neabsentoval, neboť jeho hlavní zájem platil studiu práv. Po krátké právnické praxi v Praze, kdy mu zřejmě největší problém dělala zkouška ze „státního jazyka“, tj. „československého“, odešel do Kutné Hory na okresní a krajský soud, aby se asi po dvou letech do Prahy opět vrátil. Působil pak ve své profesi do roku 1934, kdy složil soudcovské zkoušky a měl být umístěn do některého okresního města v Čechách. Aby se tomu vyhnul a zůstal v Praze, přijal místo úředníka v České spořitelně. Ve svém dalším kulturním životě Hiebsch rozhodně uplatnil získané znalosti z dějin hudby, kompozice (byť jeho skladby nejsou známy), klavíru a dirigování, zde zejména jako sbormistr. Hlavním polem jeho působnosti se však stalo spisovatelství, žurnalistika, kulturní organizace a propagace, a to posléze ve službách nacistické ideologie.

²⁶ Srov. pozn. 13.

5 Herbert Hiebsch a Anton Bruckner; Hiebschův brucknerovský román jako vzorový obraz německého hudebníka v Čechách; Hiebschovo angažmá v procesu brucknerovské recepce

Toto podivuhodné spojení bylo vlastně hlavním podnětem, který mě ke studiu Hiebschova života přivedl. Kdy a jak se Hiebsch seznámil s dílem Antona Brucknera, nelze přesně zjistit, předpokládat však můžeme zejména dva zdroje – jednak Hiebschova otce, jednak litoměřického biskupa Josefa Grosse, resp. později kapelníka litoměřického dómu Franze Zemana. Hiebschův otec byl, jak víme, hudebně vzdělán, i když jeho hudební preference mohly směřovat spíše k německé než k rakouské hudbě, konkrétní vztah k Brucknerovi však není znám.

Biskup Josef Groß²⁷

²⁷ Otisk z publikace Theodor Czermak, *Bischof Josef Groß von Leitmeritz. Ein Lebens-, Zeit- und Charakterbild* (Warnsdorf: Verlag Ambr. Opitz, 1933).

Dr. Josef Gross (10. 10. 1866 Přimda/Pfraumberg na Tachovsku – 20. 1. 1931 Litoměřice) byl v letech 1910–1931 v pořadí 15. litoměřickým biskupem. Inteligentní, vážný, příznivec habsburského císařského domu a šlechty vůbec, vynikající řečník a kazatel, konzervativního a zároveň německy nacionálního smýšlení, přísný odpůrce hnutí „Pryč od Říma“, přesto s hlubokým zájmem o sociální otázky. Těsně se minul místem salcburského i vídeňského arcibiskupa.²⁸ Traduje se však o něm také, že byl velkým milovníkem hudby. V dětství a mládí prošel víceméně soukromým hudebním školením a v dalším životě zůstala hudba pro něj především ušlechtilou zábavou ve volném čase, nicméně pokud bylo třeba, dokázal řídit sbor i orchestr, a to i při pontifikálních mších. Sám hrál na housle – sólově, s klavírem i v kvartetu, zpíval prý z listu i obtížné a moderní písně „mit tadelloser Technik und tiefer Empfindung“.²⁹ V době svého episkopátu podporoval litoměřickou diecézní školu pro ředitele kůrů a usiloval o řádné vzdělávání budoucích kněží v církevní hudbě, zejména chorálu. Jeho členství v kuratoriu Akademie pro církevní hudbu v Klosterneuburgu u Vídně (resp. detašovaného oddělení pro církevní hudbu Akademie für Musik und darstellende Kunst in Wien)³⁰ i pověření záležitostmi církevní hudby v rámci vídeňské biskupské konference dává tušit, kde a jak se mohl seznámit s tvorbou Antona Brucknera. Zda tento fakt již tehdy ovlivnil výběr repertoáru litoměřického dómu řízeného varhaníkem a Grossovým oblíbeným spoluhráčem ve smyčcovém kvartetu Eugenem Rauberem, nelze zatím odhadnout. Hiebsch sám toto nové směřování církevní hudby v Litoměřicích spojuje až s příchodem mladého dómského kapelníka Franze Zemana v roce 1926. Ten svému obdivu k Brucknerovi dokázal dát konkrétní podobu a z Brucknerovy hudby učinit na dlouho konstitutivní prvek litoměřického hudebního života.

Franz Zeman (18. 5. 1895 Sloup/Bürgstein u České Lípy – 7. 4. 1969 Mnichov) působil celý život jako sbormistr, dirigent, varhaník a pianista i hudební organizátor. Absolvent proslulé hudební školy v Bečově nad Teplou pokračoval ve studiu na zmíněné Akademii pro církevní hudbu v Klosterneuburgu, kde se patrně seznámil i s Brucknerovou hudbou a stal se jejím nadšeným přívržencem. Po kratší praxi v Bílině (1920–26) si jej zcela příznivě zvolil biskup Gross za dómského kapelníka v Litoměřicích a od té doby prakticky až do nuceného odsunu po skončení druhé světové války formoval hudební život Litoměřic – kromě své funkce v katedrále sv. Štěpána zejména jako dirigent spolku Gesang- und Musikverein Leitmeritz (od roku 1935 také Aussiger Gesangverein v Ústí

²⁸ Jaroslav Macek, *Biskupství litoměřické* (Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2005), 104–111; Theodor Czermak, *Bischof Josef Groß von Leitmeritz*.

²⁹ Ibid., 110.

³⁰ Oddělení fungovalo v Klosterneuburgu v letech 1909–1924 a položilo základ k výchově profesionálních katolických církevních hudebníků v Rakousku.

nad Labem) a iniciátor a předseda Deutsche Brucknergemeinde in Leitmeritz (1929–1944).³¹ V roce jeho příchodu do Litoměřic (1926) studoval Herbert Hiebsch sice již třetím rokem v Praze, nicméně trvale bydlel v Litoměřicích a se Zemanem se zjevně důvěrně poznal. Svědčí o tom Hiebschova vzpomínka na počátky brucknerovského nadšení v Litoměřicích publikovaná v *Leitmeritzer Zeitung* při příležitosti druhého brucknerovského festivalu v roce 1936.³² Hiebsch v ní potvrzuje desetiletou brucknerovskou tradici i první provedení Brucknerovy skladby (mše e moll) při příležitosti kněžského jubilea biskupa Grosse právě roku 1926 – srovnává jej přitom s biskupem Rudigierem v Linci, jenž nad Brucknerem držel ochrannou ruku. Podobně přijal biskup Gross roli ochránce nově založené brucknerovské obce, která v krátkém sledu za obdobným spolkem v Karlových Varech vznikla v červnu 1929 i v Litoměřicích. U jejího zrodu nestál nikdo jiný než Franz Zeman spolu s Herbertem Hiebschem, neboť právě oni dva podnikli společně cestu na první mezinárodní brucknerovský festival do Karlsruhe v dubnu 1929, aby tam hledali inspiraci.³³ Ještě předtím však došlo k provedení několika dalších Brucknerových skladeb, ať na dómě, či v koncertním sále Turnhalle v nastudování pěveckého a hudebního spolku. Vrcholem počáteční fáze brucknerovského vzednutí se stal o rok později první brucknerovský festival, konaný v Litoměřicích 25.–27. dubna 1930. Hiebschova ruka v jeho organizaci byla znatelná. Zatímco biskup Gross však uvítal Brucknerovu hudbu jako příležitost k očistě lidského ducha od prachu všedního dne, k pozvednutí lidu v „duchovně zbídačelé době“,³⁴ u Hiebsche a s ním duchovně spřízněného Josefa Roeckla (pozdějšího prvního předsedy pražské brucknerovské obce) již tehdy najdeme druhý a posléze důraznější tón, totiž hledání vlastní vnitřní identity Sudet a sudetských Němců, pro něž se Bruckner stal symbolem, ba idolem kulturní a etnické sounáležitosti jak se starým Rakouskem, tak i s němectvím jako takovým. Bruckner byl použit jako štít k obraně konzervativních hodnot proti modernismu, inspiracím „Amerikou a jazzem“, jimž tleská česká a německo-židovská kritika. Soudobé duchovní hudbě byl naopak dán prostor, což dokládají i světové premiéry děl jako *Stabat mater* vídeňského skladatele Josefa Lechthalera (1931) či oratorium *Die heilige Elisabeth* mnichovského autora Josepha Haase (1932) ad. I když se Deutsche Brucknergemeinde postupně transformovala ve víceméně

³¹ Po válce působil jako profesor hry na klavír na Konzervatoři G. F. Händla v Mnichově, od roku 1951 byl sbormistrem spolku Münchener Singverein.

³² Herbert Hiebsch, „Erinnerungen und Bemerkungen zum Brucknerfest“, *Leitmeritzer Zeitung*, 20. 11. 1936, 7–8.

³³ Hiebsch vzpomíná, že k jeho údivu bylo oceňováno zejména to, že dorazili na festival z takové dálky a že hovořili tak výborně německy! To jej muselo jistě hluboce zasáhnout. Ibid.

³⁴ Josef Gross, „Bruckner – „auch heute noch?“ Ein Wort zum Leitmeritzer Bruckner-Fest“, *Bruckner-Blätter* 2, č. 1 (1930): 6–7.

běžnou koncertní společnost pořádající čtyři akce ročně (se zdůrazněnou účastí umělců sudetoněmeckého původu), ve spojení s Leitmeritzer Gesang- und Musikvereinem a dómem představovala v meziválečném období významnou kulturní sílu. Za manifestační účasti občanů města se Brucknerova hudba stala nepsaným, leč vyznávaným programem kulturního života v Litoměřicích (titulovaných epitetu „československý Salzburg“ či „katolický Bayreuth“) a tím i součástí řady jeho hudebních i nehudebních aktivit.³⁵

Často citovaný, leč minimálně čtený je **Hiebschův román** či novela s názvem *Das göttliche Finale. Ein Buch vom Erleben Bruckners* z roku 1931, věnovaný autorovým prarodičům.³⁶ Údajně jej Hiebsch začal psát již v době litoměřických studií, nesporně jej však dokončil až po založení brucknerovské obce v Litoměřicích. Děj novely se odvíjí ve dvou rovinách – v osobním milostném příběhu mladého varhaníka a ředitele kůru, který přichází na své první místo v malém, starosvětském městečku, a v rovině postupného uměleckého zrání a pochopení geniality Antona Brucknera jako tvůrce mocné duchovní hudby. Místo i osoby jsou patrně smyšlené, i když leckde tušíme místní inspirace – spořádané německé městečko Borkewitz (samozřejmě v Čechách, resp. Sudetech) je obklopeno kopcovitou krajinou s chmelnicemi, na nichž pracují česáči chmele zpívající „fremde, schwer-mütige Weisen; wohl tschechische Volkslieder“ [cizí, zádumčivé nápěvy, patrně české lidové písně] (!), což je mimochodem jediná zmínka o českém elementu v knize.³⁷ Postavy často hovoří dialektem, nikoli nepodobným tomu, jež znal Hiebsch ze svého dětství ve Vrbici. Mladý varhaník s výrazně německým/rakouským jménem Gerhard Deubler přichází do zapadlého mikrosvěta, jehož elitu tvoří starý farář, lékárník, lékař a učitel, scházející se pravidelně v místním hostinci U černého oře. Gerhard chápe své nové zaměstnání trochu jako ponížení, v němž nemůže rozvíjet své daleko ambicióznější umělecké plány, leč překoná počáteční depresi, obstará si klavír a spoustu notových materiálů a za podpory dívky z učitelské rodiny (Marie Hartmann) a především podnícen inteligentním knězem (Augustin Grüber) vrhne se do studia Brucknerových mší a symfonií, zatím pouze v klavírním výtahu. Velkou oporu v porozumění této hudbě mu poskytuje i čtyřruční hra s mladým lékařem Dr. Wiedermannem. Netrvá dlouho a podaří se mu přemluvit faráře i místní chrámový sbor, aby se s ním pustil do obtížného

³⁵ Podrobně viz Jitka Bajgarová, „Hier geht es um Bekenntnis...“ Brucknerovská obec a brucknerovské aktivity v Litoměřicích 1929–1941“, *Hudební věda* 41, č. 1–2 (2004): 119–158; Táž, „Anton Bruckner a sudetští Němci“, *Harmonie*, č. 4 (2006): 4–7. Citát v názvu studie je převzat příznačně právě z Hiebschovy recenze na koncert Brucknergemeinde ve prospěch litoměřických nezaměstnaných, *Leitmeritzer Zeitung* 62, č. 28 (1932, 4. 3.): 3.

³⁶ Za zprostředkování kopie děkuji Dr. Andreasi Wehrmeyerovi a Sudetoněmeckému hudebnímu institutu v Regensburgu.

³⁷ H. Hiebsch, *Das göttliche Finale. Ein Buch vom Erleben Bruckners*, 22.

nastudování Brucknerovy mše. Přes značné nesnáze se dílo podaří a Gerhardt si získá uznání biskupa a pochopitelně celého městečka. Po jisté roztržce s Marií (mylné podezření z nevěry) se vydá do Karlsruhe na mezinárodní brucknerovský festival (sic!), kde se seznámí s osobnostmi brucknerovské renesance (Max Auer, Franz Moissl) a prožije dotyk jiného světa při poslechu Brucknerovy 5. symfonie, zejména jejího finále. Po návratu se Gerhardt s Marií ožení a stane se uznávaným dirigentem, „posel Páně“ Bruckner pak jeho osudem a smyslem života.

Bez ohledu na to, zda nejen místo, ale i osoby mají svůj předobraz v realitě, ať už jde o samotného Hiebsche, či snad dómského kapelníka Zemana, jedná se zde o obraz světa, jaký měl Hiebsch (tehdy) rád a který si přál (do jisté míry) – stejně jako mnoho jeho soukmenovců – zachovat. Zároveň dějiště opanuje představa něčeho vyššího, velkolepého, přesahujícího – právě díky Brucknerově hudbě a umění vůbec – dosavadní rozměr a sílícího do budoucnosti.

Zpočátku řeší hlavní hrdina sám pro sebe řadu teoretických hudebních problémů – hudebního impresionismu, programní hudby, Debussyho či Musorgského, Schönberga i Stravinského, Hindemitha, Bartóka či Ravela, s nimiž se seznámil mj. prostřednictvím časopisu *Der Auftakt*, ale i rozhlasu. Sám komponoval a cizí mu nebyla ani nejnovější hudba. Zamýšlí se i nad atonální hudbou a objednáva si notový materiál i od nejsoučasnějších autorů (Petyrek, Hindemith, Schönberg).

Silně prožívá a v novele detailně tlumočí kázání mladého vzdělaného hostujícího kněze Augustina Grüblera a jím vyřčenou myšlenku, že „die Kunst uns bis in den Himmel trägt, noch bevor unsere Seele dorthin berufen [wird]“.³⁸ Ztvárnění této myšlenky nachází v hudbě Antona Brucknera a s ní i nové povolání a své nové poslání.

Pozoruhodný je i v textu uvedený fakt, že Gerhardt odebíral pražský německý hudební časopis *Der Auftakt*, a to v době (20. léta), kdy Hiebschovi (na rozdíl od jeho pozdějšího vypjatého antisemitismu) nikterak nevadil židovský původ jeho šéfredaktora Ericha Steinharda. V této době byl ještě pod vlivem biskupa Grosse a katolické duchovnosti a šlo mu zjevně více o Brucknerovu hudbu a její duchovně povznášející obsah, byť nacionální aspekt brucknerovského hnutí stál hned na druhém místě.

Dá se říci, že již v této poměrně rané práci si Hiebsch vyřešil svůj vztah k hudbě a kulturním hodnotám, který víceméně uplatňoval po celý život, až na to, že později vytěsnil své katolictví a křesťanskou víru, když na piedestal postavil Adolfa Hitlera. Jako spisovatel byl Hiebsch nesporně obratným stylistou s lehkým perem a bystrým pozorovacím talentem a tento rys uplatnil i ve svém dalším, zejména žurnalistickém a propagátorském působení. Zároveň v tomto textu prokazuje hluboké hudební vzdělání i porozumění pro duchovní a filozofické otázky. Pozornost Hiebschovu románu věnoval ve své relaci 15. února 1932

³⁸ Ibid., 45.

i stálý spolupracovník německého vysílání československého rozhlasu Edwin Janetschek, když k jeho knize mj. poznamenal:

Seine Lebensschilderungen des jungen Regenschori Gerhardt Deubler, der in einer kleinen sudetendeutschen Provinzstadt Bruckner lieben lernt und durch die Tat einer Bruckner-Aufführung auch die ganze Stadt zu Bruckner bekehrt, muten in der schlichten Reinheit und edlen Wärme ihrer Sprache wie eine köstlich erquickende Idylle an. Wer Bruckner noch nicht kennen sollte und ihn so recht kennen lernen will, der nehme dieses Buch zur Hand, das den Musiker nicht minder befriedigt wie es den Laien entzücken muss.³⁹

Založením **brucknerovské společnosti**, členstvím v jejím výboru a spoluprací na brucknerovských festivalech v Litoměřicích (potažmo v Ústí nad Labem) však Hiebschovy brucknerovské organizační aktivity zdaleka nekončí. Ve slovníkových heslech se uvádí, že byl zakladatelem několika brucknerovských spolků. Nesporným je tento fakt u dvou (Litoměřice, Praha), u dalších tří (Karlovy Vary, Ústí nad Labem, Podmokly u Děčína) je Hiebschova spolupráce možná či pravděpodobná. O brucknerovské obci v **Karlových Varech** je málo dokladů,⁴⁰ je pravděpodobné, že souvisela s činností generálního hudebního ředitele Karlových Varů a šéfdirigenta Karlovarského lázeňského orchestru Roberta Manzera a při orchestru sdružovala ctitele Brucknerovy hudby. Sám Manzer byl jejím velkým příznivcem, což dokázal desítkami provedení Brucknerových symfonií a dalších jeho děl v průběhu mnoha let.⁴¹

Založení pražské brucknerovské obce začal Hiebsch připravovat zřejmě již v době své právnické praxe v **Praze** a zejména pak po svém návratu z Kutné Hory, kdy v Praze našel zaměstnání jako úředník České spořitelny (Böhmische Sparkasse). Jejím ředitelem nebyl tehdy nikdo jiný než Dr. Josef Roeckl, který

³⁹ Eckhard Jirgens, *Der Deutsche Rundfunk der 1. Tschechoslowakischen Republik. Musiksendungen 1925–1938. Vorträge – Artikel – Autoren*, sv. 1 (Regensburg: Sudetendeutsches Musikinstitut/Bezirk Oberpfalz, Verlag ConBrio, 2017), 119.

⁴⁰ Moritz Kaufmann, „Musik in Karlsbad“, *Der Auftakt* 9 (1929): 290. Autor stručně zmiňuje založení Brucknerovské obce v Karlových Varech jako jednu ze dvou zvláštních událostí sezóny (druhou bylo odhalení Beethovenova pomníku). V témže roce zde došlo k provedení Brucknerovy symfonie f moll za řízení Franze Moissla z Vídně. Tématem brucknerovské recepce v Karlových Varech se zabývali zejména Jaroslav Fiala, „Robert Manzer a Karlovarský orchestr mezi dvěma světovými válkami“, *Hudební věda* 14, č. 4 (1977): 361–372, a Markéta Mikešová, *Dílo Antona Brucknera v Karlových Varech*, dipl. (Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2006).

⁴¹ V *Auftaktu* 1937 je uveden přehled Manzerových provedení všech Brucknerových symfonií v Karlových Varech v letech 1910–1937 v úctyhodném počtu 105. Kromě toho řídil Manzer provedení v jiných evropských městech. Nejčastěji byly prováděny symfonie č. 4, 7 a 3. *Der Auftakt* 17 (1937): 127.

tak nadšeně psal o prvním litoměřickém festivalu v *Deutsche Presse*.⁴² Na ustavující schůzi 18. 2. 1935 byl do prvního výboru zvolen Herbert Hiebsch jako předsedící (předsedou se stal Dr. Egon Siemens, odborný rada ministerstva vnitra, neboť Josef Roeckl 24. 1. 1935 nečekaně zemřel) a krátce nato i jako první dirigent; po valné hromadě 25. 3. 1936 se stal zapisovatelem (předsedou byl zvolen Hiebschův učitel Fidelio F. Finke, rektor Německé hudební a dramatické akademie) a v roce 1938 (7. 2.) předsedou. Spolek se po svém založení snažil uplatnit i v kulturně přeplněném životě Prahy. Pražský hudební časopis *Der Auftakt* uvádí v roce 1935 (bez přesnějšího časového určení): „Der zukunftsreiche Chor der neubegründeten Prager Deutschen Brucknergemeinde unter dem ambitionierten Dr. H. Hiebsch sang in einer Märzveranstaltung den '150. Psalm' des Meisters“.⁴³ Nápaditým krokem ke zviditelnění brucknerovské obce bylo zařazení jejích akcí do rámce prvního celostátního setkání německých katolíků z Čech v Praze (Erster gesamtstaatlicher Katholikentag) na konci června 1935. Jeho součástí se stal koncert duchovní hudby v kostele maltézských rytířů na Malé Straně (kostel P. Marie pod řetězem, 27. 6.), po němž následovalo slavnostní shromáždění v collaredovském paláci za předsednictví prezidenta Mezinárodní brucknerovské společnosti Maxe Auera. Následující den přinesl slavnostní mši v kostele sv. Salvátora za účinkování sboru a orchestru Německé hudební akademie s přednesem Brucknerovy mše d moll, řízených Leo Franzem. Po odpoledním varhanním koncertě Josefa Langer a s díly současných sudetoněmeckých skladatelů (Finke, Veidl, Weigl ad.) na tomtéž místě, bylo v Novém německém divadle spojenými silami pražské brucknerovské obce a dalších sborů provedeno Brucknerovo *Te deum* za řízení Herberta Hiebsche, jakož i finále Brucknerovy 5. symfonie pod taktovkou Roberta Manzera či Andante z Brucknerovy symfonie d moll v podání hostujícího Ericha Kleibera. „Alles suggestiv und verantwortungsbewusst“, jak píše *Der Auftakt*.⁴⁴ Plánovány byly též přednášky beuronského badatele o chorálu P. Dominika Johnera v Emauzích.⁴⁵ Přes jistě povzbuzující úspěch celé akce však v následujících letech k podobně velkolepé prezentaci pražské brucknerovské obce zřejmě již nedocházelo, i když se konaly brucknerovské oslavy i v roce 1936, při nichž Hiebsch rovněž dirigoval.⁴⁶

⁴² Žádost o registraci podal Dr. Roeckl 27. 10. 1933 pod dvojazyčným názvem Brucknergemeinde in Prag – Brucknerova obec Pražská, který byl později změněn na Bruckner-Gemeinde in Prag – Brucknerova obec v Praze. Stanovy byly přijaty Zemským úřadem 25. 7. 1934 a jako první předseda byl uveden právě Roeckl, ustavující schůze se však konala až 18. 2. 1935, kdy Roeckl již nežil. Národní archiv, fond Policejní ředitelství – dodatky, sign. SK XII/367, karton 369.

⁴³ „Prager deutsche Chronik“, *Der Auftakt* 15 (1935): 88.

⁴⁴ Ibid., 171.

⁴⁵ „Der Querschnitt“, ibid., 31.

⁴⁶ *Der Auftakt* 16 (1936): 196. Eckhard Jirgens uvádí ve své online-databázi k dějinám německého vysílání československého rozhlasu, že Hiebsch vedl 11. 11. 1936 rozhlasové vzpomínání na Antona

Ústecká společnost Deutsche Bach-Bruckner-Gemeinde se přihlásila jak k brucknerovskému, tak i k bachovskému dědictví, založena byla v roce 1936 kapelníkem městského divadla v **Ústí nad Labem**, zmíněným Leo Franzem a spolu s litoměřickou obcí připravila druhý brucknerovský festival v roce 1936. Zaměřila se na znovuoživení duchovní hudby ve spolupráci s nově založeným komorním sborem (Solisten-Kammerchor) a instrumentálním collegiem musicum (Aussiger Collegium musicum), které bylo rovněž zakladatelským dílem Leo Franze o 10 let dříve (1926).⁴⁷ Podíl Herberta Hiebsche na založení brucknerovské obce v **Podmoklech** u Děčína (něm. Bodenbach, dnes součást Děčína) není nijak doložen, při tehdejší provázanosti brucknerovských aktivit jej však nemůžeme vyloučit. Obec vznikla v roce 1936 a jejím předsedou se v únoru 1937 stal učitel hudby a dirigent několika spolků Franz Storch, absolvent pražské konzervatoře.⁴⁸

Péče o Brucknerovo dílo nebyla výsadou pouze německé části hudebního života v Čechách (především v tzv. Sudetech), i když byla pro ni příznačná. V době První republiky věnovali Brucknerově tvorbě význačnou pozornost i čeští dirigenti v čele České filharmonie, především Václav Talich (prezentoval ji nejen v Praze, ale i ve Švédsku a jinde),⁴⁹ ale také František Stupka, Karel Šejna či Karel Boleslav Jiráček.

6 Hiebschova protektorátní kariéra

Z drobných zmínek v literatuře, zejména z nového zpracování problematiky nacistické kulturní politiky v Protektorátu z pera Volkera Mohna, víme, že Herbert Hiebsch poměrně brzy (zřejmě v polovině 30. let) vstoupil jednak do Svazu Němců a jednak do Henleinovy Sudetoněmecké strany, v dubnu 1939 pak do NSDAP.⁵⁰ Díky svým organizačním a žurnalistickým schopnostem i mimo-

Brucknera. Viz www.e-jirgens.de, *Musikhistorisches Fotomaterial aus der 1. Tschechoslowakischen Republik in den 20er und 30er Jahren* (7. 2. 2020).

⁴⁷ *Der Auftakt* 17 (1937): 127–128.

⁴⁸ Státní oblastní archiv v Litoměřicích – pobočka Státní okresní archiv Děčín, fond Okresní úřad Děčín, Spolkový katastr pro Děčín a Podmokly 1860–1938, inv. č. 28, ev. č. 28. Stanovy spolku s názvem Deutsche Brucknergemeinde Bodenbach – Tetschen se sídlem v Podmoklech byly schváleny 4. 11. 1936. Archivní záznam je veden pouze do roku 1938, pak je list přeškrtnut s poznámkou, že spolek byl začleněn (patrně v roce 1938–39) do Reichsverband für Volksmusik in Berlině, což hrozilo mnoha podobným hudebním spolkům v Sudetech.

⁴⁹ Podrobně viz Milan Kuna, *Václav Talich 1883–1961: štátní i božský úděl dirigenta* (Praha: Academia, 2009).

⁵⁰ Volker Mohn, *Nacistická kulturní politika v Protektorátu*, 301, pozn. 332. Podle nových poznatků ze Spolkového archivu v Berlíně se stal členem NSDAP 1. dubna 1939, NSDAP-Zentralkartei / BArch R 9361-VIII KARTEI / 10921063, členské číslo 7100549.

řádně kvalitnímu vzdělání a kulturní orientaci získal rychle příznivé postavení v oblasti kulturní propagandy nacionálně socialistického hnutí. Své kvality prokázal na více místech, zejména v hudebních organizacích – vedle pražské a litoměřické brucknerovské obce se jednalo o Německou hudební společnost (zde byl jednatelem od 1941), pražskou Mozartovskou obec (do výboru zvolen 12. 2. 1940) a snad i další, v nichž většinou vykonával funkci jednatele, někdy i předsedy. Jako funkcionář Německé hudební společnosti měl zásadní podíl na utváření koncepce a provozu hudebního festivalu Deutsche Musikwochen (od 1942, předcházely mu Deutsche Kulturwoche či Gaukulturmonat Mai), který vznikl jako pendant či spíše protiváha českého Pražského hudebního máje založeného v roce 1939 dirigentem Václavem Talichem a jeho okruhem. Hiebschova činnost v pražské Brucknerově obci se však již v březnu 1938 stala předmětem dotazu Kulturně politického archivu v Praze (Hauptstelle Kulturpolitisches Archiv) adresovaného Auslandsorganisation der NSDAP do Berlína, jak dalece je Hiebschovo přiznání se k Brucknerovi spojeno s klerikálními kruhy. Pisatel zde mj. referuje o Hiebschově snaze navázat kontakty s diplomatickým zastoupením Německa pro možnou budoucí spolupráci.⁵¹ Jak dále uvádí Franziska Stoff, v aktech Německého úřadu práce se k 17. prosinci 1938 vyskytuje Hiebschovo jméno rovněž na seznamu učitelů Německé hudební a dramatické akademie, kteří byli finančně podporováni Německou říší prostřednictvím německého vyslanectví v Praze (vyslanec Ernst Kundt).⁵²

Hiebschova politická kariéra započatá ve třicátých letech pokračovala strmě vzhůru i za Protektorátu: v srpnu 1940 je o něm známo, že byl vedoucím organizace Volksbildungswerk Prag, od roku 1940 (podle ÖBL od 1942) působil jako hudební referent v kulturním oddělení Německého státního ministerstva pro Protektorát Čechy a Morava, kde byl jeho nadřízeným Ernst Ludwig, přidělený sem z ministerstva národní osvěty a propagandy v Berlíně. Po jeho nuceném odchodu (na Vysokoškolský hudební institut při Německé univerzitě, dříve Německá hudební a dramatická akademie) v roce 1944 se Hiebsch stal na krátký čas jeho nástupcem. Dále pracoval jako vedoucí kulturního oddělení NSDAP v Praze a také jako okresní náčelník nacionálně socialistické kulturní organizace Kraft durch Freude (Radostí k síle).⁵³ Volker Mohn uvádí jako jeden z pramenů

⁵¹ Dopis z 2. 3. 1938, podpis nečitelný. Bundesarchiv Berlin, sign. BArch NS 15/135.

⁵² Franziska Stoff, „Zwischen den Stühlen. Zum Angliederungsprozess der Deutschen Akademie für Musik und darstellende Kunst in Prag an die Deutsche Karls-Universität 1938–1945“, *Acta Universitatis Carolinae – Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 2013, 81–153, zde 95, pozn. 61. K roku 1938 není bohužel k dispozici výroční zpráva školy, výroční zprávy nebyly od škol. roku 1935/36 z finančních důvodů vydávány tiskem.

⁵³ Volker Mohn, *Nacistická kulturní politika v Protektorátu*, srov. pozn. 50, a heslo na https://de.wikipedia.org/wiki/Herbert_Hiebsch (8. 11. 2019).

Hiebschovu složku ve spisech SS, uložených ve Spolkovém archivu v Berlíně, z čehož by bylo možno usuzovat, že k nám blíže neznámému datu vstoupil též do jednotek *Schutzstaffel* čili SS (Ochranného oddílu NSDAP). Nicméně doklady vyžádané ze Spolkového archivu nic takového nedosvědčují. Dochoval se pouze záznam o Hiebschově školení na jednom z tzv. řádových hradů v Německu (Ordensburg Sonthofen),⁵⁴ které Hiebsch absolvoval 5.–28. srpna 1941. Kolonka členství v SA, SS a podobných organizacích je proškrtnutá, zaznamenáno je pouze členství v organizacích NSDAP, Sudetendeutsche Partei, Bund der Deutschen a dále Deutsche Arbeitsfront, v níž měl vykonávat funkci politického vedoucího v oblasti kultury. Jako konfese je uvedeno *gottgläubig*, s katolicismem by zřejmě neuspěl. Ze závěrečného hodnocení lze však vyčíst mnohé další: jeho disciplína a vnější chování byly hodnoceny jako nedostatečné, tělesná zdatnost slabá, vůle k výkonu průměrná. Po duševní stránce byl shledán velmi nadaným, světonázorově spolehlivým, byť se zábrany. Jako řečník se projevil jako velmi dobrý, vhodný pro uměleckou činnost, zároveň však prokázal málo vůdčích schopností. Celková známka 2–3 (*sehr gut–gut*). Zvláštní poznámka nakonec: „Für Teilgebiete als Mitarbeiter gut, für politische Führerlaufbahn wenig geeignet.“⁵⁵ Z dokladů můžeme vyvodit, že Hiebsch se o politický postup do vyšších pater nacistických institucí sice pokusil, nicméně neuspěl. V roce 1944 byl (podle Heinricha Ankerta) i on povolán k wehrmachtu a bojoval posléze na oderské frontě.⁵⁶ V době Protektorátu přispíval do některých časopisů a novin, zejména *Der Neue Tag* a *Böhmen und Mähren*. Zde se projevil jako významný stratég při budování nových vzájemných vztahů mezi českými Němci, okupační mocí a Čechy. Jeho názory nejsou izolované, neboť zapadají do souvislé a léta budované kulturní ideologie, jak se projevuje i v jiných sudetoněmeckých dokumentech, např. v časopise *Musikblätter der Sudetendeutschen*, a nijak nevybočují z linie stanovené říšskými protektory Karlem Hermannem Frankem či Reinhardem Heydrichem, tlumočené i politicko-kulturními pracovníky, jako byli např. Manfred Wolf

⁵⁴ NS-Ordensburg Sonthofen byl jedním ze tří tzv. řádových hradů na území nacistického Německa (Oberallgäu v jižním Bavorsku), již od roku 1937 zde fungovala jedna z 12 tzv. Adolf-Hitler-Schulen, kde se vzdělávaly nacionálně socialistické kádry. V roce 1941 zde mělo pobývat až 1500 žáků. Viz https://de.wikipedia.org/wiki/Generaloberst-Beck-Kaserne#NS-Ordensburg_Sonthofen (23. 1. 2020).

⁵⁵ Bundesarchiv Berlin, sign. BAArch R 9361 II/409468, BAArch 9361 II/409468. Za zprostředkování všech dokumentů ze Spolkového archivu děkuji Dr. Andreasi Wehrmeierovi, řediteli Sudetendeutsches Musikinstitut/Bezirk Oberpfalz Regensburg.

⁵⁶ Informace z Hiebschova stručného nekrologu od někdejšího litoměřického archiváře Heinricha Ankerta, *Leitmeritzer Heimatbrief* 2 (1949), 9. Tamtéž je otištěna jedna z posledních Hiebschových básní *Das Grauen!* z 9. 9. 1948.

Foto z koncertu 17. 2. 1942 s Herbertem Hiebschem u pultu⁵⁷

vom See von Ribbentrop či Hans Heinz Stuckenschmidt.⁵⁸ Pro potřebu významného listu, jakým byl i časopis *Böhmen und Mähren*, Hiebsch toto téma v srpnu 1940 precizoval v článku „Deutsche Musik in Prag“.⁵⁹

⁵⁷ Fotobanka ČTK, sign. F201306060557101.

⁵⁸ Blíže o nich Volker Mohn, *Nacistická kulturní politika v Protektorátu*, kap. 11 Hudba, 300–369.

⁵⁹ Herbert Hiebsch, „Deutsche Musik in Prag“, *Böhmen und Mähren*, Heft 5 (August 1940): 183–187. Na podobné téma hovořil Hiebsch patrně na více místech, např. na shromáždění okresního vedení NSDAP ve Stavovském divadle 1. 7. 1940, „Das zukünftige deutsche Musikleben in Prag“, *Die Zeit* (Liberec), 2. 7. 1940, 8. Za upozornění na Hiebschovy články děkuji Dr. Vlastě Reittererové. Radu myšlenek zde vyslovených formuloval však již dříve ve svém nepublikovaném spise *Herbert Hiebsch – Deutsches Schicksal unter Tschechen. Ein Lebensbericht*, strojopis [1938].

Po obdivných slovech o Praze, již přirovnává k symfonii o několika větvích, přičemž Malá Strana jej upomíná na adagio z některé Brucknerovy symfonie, se vymezuje vůči dvěma „cizím“ elementům české hudby a židovskému vlivu, aby skončil glorifikací „pravé německé hudby“, která zní v Praze již po staletí. V tomto městě „německého Východu“ se stýkají dva světy: germánsko-německý a slovanský. Největšího slovanského génia, Rusa Modesta P. Musorgského však Češi podle Hiebsche znají málo a vůbec málo hrají ruskou hudbu, o žádný panslavismus tu tedy nejde. Z Čechů znal a ctil Musorgského snad jedině Janáček, Smetana odmítal Glinku a Dvořák velké vazby k Rusku vlastně neměl...

Protože však národní socialisté jsou známi vřelým vztahem k vlastnímu lidu a jeho kultuře, mají úctu a plné porozumění i pro skutečné kulturní hodnoty cizího národa, říká Hiebsch. „Das tschechische Volk hat [...] seine bedeutendste Kulturleistung gerade auf dem Gebiete der Musik vollbracht, eine Leistung, die mit europäischen Maßstäben gemessen werden kann und allen Anspruch auf Beachtung verdient“, uznává smířlivě i s určitou úctou. Velebí „krásné české lidové písně“, z nichž hovoří „nezkažený citový život venkovského lidu“, který „hoch erhaben ist über die Unkultur neuester Schlagerschöpfungen großstädtischer Prägung“ [vznešeně ční nad nekulturností nejnovějších slágrů velkoměstského ražení]. Ideálem české hudby je mu Friedrich Smetana. Považuje jej za nejvýznamnějšího hudebníka, jemuž by Češi spíše měli stavět pomníky než „údajně realistickému filozofu Masarykovi“. Jeho porozumění pro Smetanu pramení ovšem z toho, že Smetana vyrostl podle Hiebsche v německém kulturním okruhu, jeho učitelé a přátelé byli Němci, německy psal dopisy svým německým podporovatelům a *Prodaná nevěsta* uskutečnila své vítězné tažení po evropských jevištích v německém znění, zatímco třeba Francouzi ji po 1. světové válce přijali chladně.

Významná část textu je věnována hudbě komponované a provozované židovskými hudebníky. Hiebschův hluboce antisemitský projev, naplněný dobovými klišé a nehoráznými odsudky, historika této doby sice nepřekvapí, ale přesto v případě vzdělaného intelektuála, jakým Hiebsch bezesporu byl, jej z dnešního hlediska obtížně chápeme. „Rozkladný“ židovský duch ovládající tisk, poškozování mistrů Wagnera a Brucknera perem pražského „položida“ Hanslicka, uctívání Gustava Mahlera jako modly, představení pražského „chrámu múz“, tedy Nového německého divadla, s „křivonosými a plochonohými Lohengriny“, to jsou jen některé ze sortimentu Hiebschova vulgárního novinářského slovníku, kterým projevuje nejen fakticky nedostatečné znalosti, ale doplňuje a podmiňuje je pokřivenou národně socialistickou ideologií.

V závěrečné části tohoto dá se říci „programového textu“ jakožto přesvědčený stoupenec führerovy linie v oblasti umění a kultury květnatě velebí „pravou německou hudbu“ v Čechách, a to od příchodu prvního biskupa Dietmara do Prahy a hostování minnesängrů na dvoře Václava II., přes „německého“ mistra Jacoba Handla-Galla, zástupce „dinárské“ rasy, dále Hanse Leo Haßlera, přes operní reformu Christopha Willibalda Glucka, poté pražský kulturní život od počátku 18. století s představeními Mozartových oper či působení Carla Marii von Webera až po objevování díla Richarda Wagnera pražským publikem. To vše bylo doprovázeno dlouhou řadou domácích i hostujících německých instrumentalistů, pěvců a dirigentů. Vrchol současného sudetoněmeckého umění vidí pak v opeře *Die Jakobsfahrt* Fidelia F. Finkeho (svého učitele), podobně jako v díle dalšího pedagoga Německé hudební akademie Theodora Veidla.

Odvolává se na führerova „prorocká“ slova z roku 1933 o „nové umělecké renesanci árijského člověka“ a věří v nový germánský vzestup z ponížení nedávné minulosti. „Das Bekenntnis zum Ethos aller höchsten deutschen Musik soll in Zukunft unser Musikleben und unsere innere Haltung beherrschen,“ říká Hiebsch a jmenuje velké mistry od Bacha a Schütze přes vídeňské klasiky, Glucka, Schuberta a Wagnera k Regerovi a Pfitznerovi. Uzavírá slovy:

„... im Juni 1938 ist das zusammengebrochen, was im Prager Kunstleben morsch, faul und undeutsch war. Symbolischerweise wurde jene entartete Zeit mit einem entarteten Werk von Křenek zu Grabe getragen. Und nun stehen wir am Anfang einer neuen Epoche deutscher Kunstentwicklung in Prag und fühlen die heilige Verpflichtung, die uns ein solcher Beginn gerade auf diesem Boden auferlegt.“

K tomu slouží příkladné německé instituce – nově založený Deutsches Philharmonisches Orchester, Deutsche Musikakademie, nová Singgemeinschaft, uměleckému účelu navrácené Rudolfinum a brzy bude následovat otevření Operního domu (dříve Nové německé divadlo). Jméno Praha se musí zbavit špatného zvuku a k tomu dopomůže výraznější účast sudetských Němců. Závěrem hrozba: kdo nepřijme naši podanou ruku a vnitřně se neodpoutá od minulosti, nepatří k nám. Prahu je třeba vybudovat nově, a to nejen obrazně, ale doslova, včetně velkorysých führerových staveb. K tomu patří i hudba, která bude hlásat nádheru německého ducha (*Herrlichkeit deutschen Geistes*) a zářit jako C-dur-akord z předešlých mistrů pěvců.

Dalšími ze zdrojů Hiebschových názorů na funkci hudby v Protektorátě jsou jednak publikace *Prager Musikwochen 1942* (vydala Deutsche Musikgesellschaft), bohužel v této chvíli v Národní knihovně v Praze nepřístupná, jednak článek v časopise *Böhmen und Mähren* 1941, věnovaném Fidelio F. Finkemu.⁶⁰ O svém učiteli z akademie se Hiebsch vyjadřoval vždy pozitivně a tím mu jistě velmi pomáhal.⁶¹ Je možné, že právě jeho zásluhou mohl Finke zůstat ve funkci rektora Německé hudební a dramatické akademie, přestože byl osočován z dřívějších přátelských styků s Čechy a Židy a jeho moderně orientovaná hudba byla silně kritizována. Vnější tlak byl patrně důvodem, proč Finke vstoupil i do NSDAP, stejně jako lze za úlitbu režimu pokládat jeho zhudebnění právě Hiebschova nacionalistického hymnu *O Herzland Böhmen*, který měl premiéru v roce 1942. Skladba má podtitul *Der Hymnus auf die Befreiung Böhmens* a je určena pro varhany, sbor (*Massenchor*) a zesílený dechový orchestr. Ve varhanním úvodu má skladatel vyjádřit „německou myšlenku“, jak byla přítomna v Čechách od mystických temnot starověku až po skvělou dobu německého císařství. V 1. strofě „kommt dann dieser deutsche Gedanke zum Bewußtsein seiner selbst. In der 2. Strofe erlebt man die weltgeschichtliche Tat des Führers, die Hissung der Reichsfahne

⁶⁰ Herbert Hiebsch, „Fidelio F. Finke. Zum 50. Geburtstag des Komponisten, in: *Böhmen und Mähren*“, Heft 11 (November 1941), 418–420.

⁶¹ Již v roce 1935 publikoval recenzi k provedení Finkeho opery „Zur Aufführung der Domszene aus Finkes „Jakobsfahrt““, *Deutsche Zeitung Bohemia* (1935, 27. 6.): 6.

auf der Prager Burg; die 3. Strophe ist stolze, überschwengliche Freude und ewiges Treuegelöbniß“.⁶² V článku k Finkeho padesátinám jej Hiebsch v roce 1941 obhájí a chválí z nejrůznějších úhlů pohledu: připomíná rodové tradice Finků jako libereckých učitelů hudby a sbormistrů, kteří dědili jméno Fidelio po dědečkově obdivu k Beethovenovi, vyzvedá jeho věrnost „sobě samému“ a tím zmírňuje Finkeho „přehnaně radikální“ umělecký styl, který pěstoval po 1. světové válce, než dospěl – podle Hiebsche – do dnešní vyzrálé úrovně.

Portrétní foto Hiebschova učitele Fidelia F. Finkeho asi z třicátých let⁶³

Jako významná osobnost německé kulturní politiky v Protektorátu spolupracoval i s některými českými úředníky a funkcionáři, zvláště s nechvalně známým bývalým učitelem, později úředníkem ministerstva lidové osvěty a také skladatelem Celestinem Ryplem, účastnil se významných kulturních akcí, jakou byla i návštěva Winifred Wagnerové v Praze 9.–10. února 1943, ad.⁶⁴ Čechy byly na jedné straně velebeny jako srdce Germánie, na druhé přísně kontrolovány a cenzurovány, i když mělo být zachováno zdání kulturní autonomie. Právě

⁶² *Die Musik in Geschichte und Gegenwart* (2001), sl. 1194. Cit. podle https://de.wikipedia.org/wiki/Fidelio_F_Finke#Literatur.

⁶³ České muzeum hudby/Národní muzeum v Praze, sign. 10660 F.

⁶⁴ Společenského setkání 10. 2. 1943 v hotelu Esplanade se na pozvání zástupce primátora Dr. Josefa Pfitznera zúčastnil H. Hiebsch spolu s manželkou. Za informaci z fondu Státního tajemníka u říšského protektora v Čechách a na Moravě (inv. č. 1733, sign. 109-4/1488) děkuji Dr. Vlastě Reittererové.

kontrola, cenzura a nová interpretace známých faktů byla cílem okupační moci v oblasti hudby, ale i dalších oborů umění.⁶⁵

7 Hiebsch, Češi, Židé a hudba – ke vzpomínkám sudetoněmeckého nacionalisty

Z Hiebschova vzpomínkového spisu z roku 1938, který by jistě byl sám o sobě vděčným objektem analýzy ze strany historiků Protektorátu a nacionálně socialistické ideologie, vybíráme především zmínky o hudbě, rozptýlené na různých místech. V kapitole *Das Volk der Musikanten*⁶⁶ vzpomíná autor na dva roky strávené na právnické praxi v Kutné Hoře, kde oceňuje muzikálnost svých českých kolegů, zvesela zpívajících české lidové písně po kutnohorských hospůdkách. Teprve tady se naučil slušně česky a poznal (podle svých slov), že Češi dovedou být přátelští, vzdělaní a zajímaví a mají smysl pro humor. Několik měsíců zde Hiebsch dokonce dirigoval smíšený český sbor, který byl dočasně bez sbormistra, a složil poklonu mj. Foerstrovi „úchvatnému“ sboru *Polní cestou*. Aby něco v českém městě učinil také pro německou hudbu, jak připomíná, nastudoval sedmihlasé Brucknerovo *Ave Maria*, které po jeho odchodu do Prahy provedl v chrámu sv. Barbory jeho následovník. „An der tschechischen Kunstmusik, vor allem an dem Werke Smetanas, schätzte ich immer mehr die tiefe Heimatliebe und die edle Volkstümlichkeit,“ říká, „wie sie etwa den Zyklus ‚Mein Vaterland‘ auszeichnen. Das von den Tschechen in den vergangenen Jahren als ‚deutscher Mystizismus‘ verlachte Gesetz von Blut und Boden hat ihre eigenen besten Söhne beherrscht!“⁶⁷ O novější slovanské hudbě tvrdí, že se obecně tolik nevzdálila zdravému lidovému citění jako hudba německá. Zůstala přirozenou a zemitou. Avšak německá skladatelská generace poválečné doby nikdy nebude moci vymazat poskvrnu „ostudného“ odcizení od lidu, jež na sebe vzala tím, že až na výjimky příliš oslavovala dva Židy: Gustava Mahlera a především Arnolda Schönberga, onoho „trapiče uší a systematického ničitele všech vztahů a zákonitostí“.⁶⁸

Na jiném místě vzpomíná opět na Antona Brucknera, jemuž se dostalo významného uznání na „památném“ sjezdu NSDAP v Norimberku,⁶⁹ a velebí „die tiefe Verbundenheit des Nationalsozialismus zu der heldischen, urdeutschen Welt

⁶⁵ K podrobnostem odkazují na knihu Volkera Mohna, *Nacistická kulturní politika v Protektorátu. Koncepce, praxe a reakce české strany*.

⁶⁶ Herbert Hiebsch – *Deutsches Schicksal unter Tschechen. Ein Lebensbericht*, strojopis [1938], 107 stran, zde 38–44.

⁶⁷ Ibid., 42.

⁶⁸ „...dem Ohrenschinder und systematischen Vernichter aller Bindungen und aller Gesetzlichkeit“. Ibid.

⁶⁹ Mínen snad X. sjezd NSDAP 5.–12. 9. 1938, zvaný Velkoněmecký.

des schlichten Meisters“.⁷⁰ K hudebnímu dění v Praze sděluje svou zkušenost: „... deutsches und tschechisches Kulturleben sind zwei Welten, ohne Berührung, aber auch ohne Reibung und Gegensatz.“ Naproti tomu „deutscher und jüdischer Geist [...] stehen in unversöhnlichem Kampf“.⁷¹

Nacionální nadšení a enormní radost nad osvobozením německého národa v „německých Čechách“ od českého jha nebere v celém spisku konce. Intenzitě této radosti odpovídá na druhém konci citového spektra propastná nenávisť vůči židovskému národu a jeho kultuře. Adolf Hitler se mu stal nejen osvoboditelem, ale i bohem a právě jemu věnuje Hiebsch v závěru svého textu parafrázi známé vánoční koledy *Es ist ein Ros' entsprungen*, jejíž text obměňuje slovy *Es ist ein Mann erstanden / von echter deutscher Art...*⁷²

8 Závěr životní cesty v Bádensku-Württembersku

Nakolik byl závěr Hiebschova života šťastný, se lze jen dohadovat. Po kapitulaci Německa se údajně dostal na kole přes Bavorsko do Bádenska-Württemberska, kde zbaven vlasti a snad i falešných ideálů našel nový domov ve městě Schorndorf na řece Rems nedaleko Stuttgartu.⁷³ Zdejší zámek patřil v posledních letech války mezi střediska Státní policie Stuttgart a mimo jiné sem byla umístěna knihovna gestapa. Hiebsch se zde při své organizační zdatnosti podílel na založení nového typu vzdělávacího centra údajně podle amerických vzorů (Schorndorf ležel v americké okupační zóně), které následně řídil a které pod názvem Volkshochschule otevřelo svůj první kurs v lednu 1947. Tyto školy pro dospělé, ale i mládež, organizující volnočasové kursy, se brzy rozšířily po celém Německu a existují dodnes. Hiebschovy přednášky byly prý velmi oceňovány a získaly si vděčné publikum. Zemřel 22. listopadu 1948 ve Winterbachu,⁷⁴ těsně přiléhajícím k Schorndorfu, ve věku pouhých 43 let.

Undine Wagner ve své studii *Das Prager Musikleben im Protektorat Böhmen und Mähren (1939–1945)*⁷⁵ cituje otázku Hermanna Glasera z knihy *Wie Hitler den deutschen Geist zerstörte* (2005), otázku, kterou si nutně museli položit již mnozí,

⁷⁰ Herbert Hiebsch – *Deutsches Schicksal unter Tschechen. Ein Lebensbericht*, 84.

⁷¹ Ibid., 85.

⁷² Ibid., 102.

⁷³ Bez administrativně připojených obcí měl Schorndorf v roce 2007 téměř 25 tis. obyvatel, v roce 1963 překročil hranici 20 tis., po 2. světové válce to tedy mohlo být více než 15 tis., <https://de.wikipedia.org/wiki/Schorndorf> (13. 11. 2019).

⁷⁴ [https://de.wikipedia.org/wiki/Winterbach_\(Remstal\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Winterbach_(Remstal)), 13. 11. 2019.

⁷⁵ Undine Wagner, „Das Prager Musikleben im Protektorat Böhmen und Mähren (1939–1945)“, in *Evropská velkoměsta za druhé světové války. Každodennost okupovaného velkoměsta. Praha 1939–1945 v evropském srovnání*, Documenta Pragensia XXVI, eds. Olga Fejtová, Václav Ledvinka, Jiří Pešek (Praha: Archiv hl. m. Prahy v nakl. Scriptorium, 2007), 293–315.

kdo se touto dobou zabývali.⁷⁶ Glaser se ptá: „Wie konnte es dazu kommen, dass eine überwältigende Mehrheit der Deutschen den Weg der Menschlichkeit verließ und Staatsverbrechern zujubelte, sich mit ihnen identifizierte und in Adolf Hitler einen politischen Messias begrüßte?“ I my se můžeme zamýšlet nad tím, jak se mohl vzdělaný a vnímavý člověk, umělec a křesťan, jakým Herbert Hiebsch původně byl, stát nacistickým funkcionářem, propagátorem nadřazeného německství a hluboké nenávisti vůči Židům. A v zásadě se lze ztotožnit s Glaserovou odpovědí, že kořeny této německé kulturní perversnosti tkví již v 19. a na počátku 20. století s jejich ideologicky podmíněným falšováním faktů, zjednodušujícími klišé a nacionalistickým překroucením smyslu německé duchovní tradice, doplněných, jak dodáváme, patosem a velikášstvím těch, kterým opravdová velikost buď ve skutečnosti chyběla, nebo se pokusili spojit nespojitelné. Z tohoto hlediska může studie o Herbertu Hiebschovi sloužit jako jeden z dalších příkladů tohoto tragického společensko-duchovního procesu napříč 20. stoletím.

Herbert Hiebsch: Musician, Writer, Bruckner Worshiper, Sudeten German and His Fate among the Czechs

Abstract

The study captures the personality and activities of Herbert Hiebsch (1905–1948), conductor, writer, music organizer, co-founder of several Bruckner societies in Bohemia, a humanitarian-educated Sudeten German from Litoměřice/Leitmeritz, brought up a Catholic, who in the 1930s and during the Protectorate of Bohemia and Moravia was involved in promoting the goals of National Socialist cultural policy. It deals in more detail with Hiebsch's origin and his studies at the grammar school in Litoměřice and the German Academy of Music and Drama in Prague, but also with the analysis of his novel *Das göttliche Finale. Ein Buch vom Erleben Bruckners* (1931), and unpublished memorial file *Herbert Hiebsch – Deutsches Schicksal unter Tschechen. Ein Lebensbericht* (1938). The study concludes with information about the end of his life in Baden-Württemberg.

⁷⁶ Hermann Glaser, „Wie Hitler den deutschen Geist zerstörte. Kulturpolitik im Dritten Reich“ (Hamburg, 2005), 7–8.

Herbert Hiebsch: hudebník, spisovatel, Brucknerův ctitel, sudetský Němec a jeho osud mezi Čechy

Abstrakt

Studie zachycuje osobnost a aktivity Herberta Hiebsche (1905–1948), dirigenta, spisovatele, hudebního organizátora, spoluzakladatele několika brucknerovských společností v Čechách, humanitně vzdělaného sudetského Němce z Litoměřicka, původním vyznáním katolíka, který se ve třicátých letech a v období Protektorátu Čechy a Morava angažoval v propagaci cílů nacionálně socialistické kulturní politiky. Detailněji se zabývá Hiebschovým původem a jeho studiem na gymnáziu v Litoměřicích a Německé hudební a dramatické akademii v Praze, ale i analýzou jeho novely *Das göttliche Finale. Ein Buch vom Erleben Bruckners* (1931) a nevydaného vzpomínkového spisu *Herbert Hiebsch – Deutsches Schicksal unter Tschechen. Ein Lebensbericht* (1938). Uzavírá se informací o závěru jeho života v Bádensko-Württembersku.

Keywords

Anton Bruckner movement; Herbert Hiebsch; national socialist cultural policy; Sudeten Germans

Klíčová slova

brucknerovské hnutí; Herbert Hiebsch; kulturní politika národního socialismu; sudetští Němci

Jitka Bajgarová
Litoměřice
bajgarova.j@tiscali.cz